

Belovics Ervin: Az új Büntető Törvénykönyv egyes koncepcionális kérdéseiről

Bevezető

A Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvény (a továbbiakban: Btk.) megalkotásakor a jogalkotó arra törekedett, hogy megtartva a jogalkalmazói gyakorlat próbáját kiálló jogintézményeket, beemelje a normarendszerbe a jogtudomány által kidolgozott új megoldásokat illetve, hogy teljeskörű védelmet biztosítson a társadalom számára.

A törvényesség elve

A nemzetközi dokumentumokban, valamint az Alaptörvényben megfogalmazottakat az új Btk. is megjeleníti.¹ A Btk. első rendelkezésként definiálja az anyagi jogi legalitást, azaz a törvényesség elvét. Az elv a kontinentális jogrendszerben a feudális társadalomra jellemző hűbéri önkénnyel és kiszámíthatatlansággal szemben került megfogalmazásra, ami gyakran bírói önkénnyel társult. John Locke 1690-ben megjelent „Értekezés a polgári kormányzat igazi eredetéről, hatásköréről és céljáról” című munkájában még csupán a jogalkotói és a végrehajtói hatalom elválasztását tartotta szükségesnek, és a bírói hatalmat a végrehajtói hatalom részének tekintette.² Montesquieu az 1748-ban megjelent, „A törvények szelleméről” című írásában azonban a törvényhozói, a végrehajtói és a bírói hatalom különválasztását tartotta szükségesnek. Ennek értelmében a törvényhozó vált jogosulttá a jogalkotásra, a végrehajtói hatalom feladatát képezte a jogszabályokban megfogalmazottak érvényre juttatása, míg a bíróságok jogköre a jogalkalmazásra terjedt ki. A jogalkotó a jogot írásban és törvényi formában volt köteles létrehozni, míg a bírónak az írott jog alkalmazása vált alapvető feladatává. A bírók törvényekhez kötöttségének szükségessége ugyancsak Montesquieu művében fogalmazódik meg, azaz, hogy a bírák csupán a törvény szavait kimondó szájak”. Az elv lényege tehát, hogy előbb törvényileg meg kell határozni, hogy milyen cselekmény minősül bűncselekménynek és az azt megvalósító milyen büntetéssel sújtható, és ha ez megtörtént, csak ezt követően kerülhet sor büntetőjogi felelősségre vonásra és büntetés kiszabására. Az anyagi jogi legalitás elve nagymértékben volt hivatott megszilárdítani a törvény előtti egyenlőség eszméjét, valamint a jogbiztonság követelményét.

A törvényesség elve deklarált formában először Franciaországban, az 1789. évi Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozatában jelent meg, amely szerint „A törvény csak egyértelműen és nyilvánvalóan szükséges büntetéseket állapíthat meg, büntetéssel sújtani senkit másként

nem lehet, mint a bűncselekmény elkövetése előtt meghozott és kihirdetett, szabályszerűen alkalmazott törvény értelmében”.

Az elv latin nyelvű formuláját Anselm von Feuerbach fogalmazta meg az 1801-ben megjelent büntetőjogi tankönyvében, majd az általa szerkesztett 1813. évi bajor büntető törvénykönyvben már normaszöveggé is szerepelt.

Meg kell azonban jegyezni, hogy az angolszász jogrendszerben az elv nem létezik, mert a precedensrendszer dominanciája miatt a pozitív írott jog súlytalan. Ebben a rendszerben a jogot a bíró „ismeri fel”, és az ebből fakadó döntése hatályosul olykor évszázadokon keresztül. Egy adott élethelyzet megítélésére, büntetőjogi értékelésére a bíró rendelkezik jogosultsággal, és az ügyben hozott ítélete a jövőre vonatkozóan precedens értékű. Az angolszász rendszerben tehát egy cselekmény úgy vonhatott maga után büntetőjogi felelősség megállapítást, hogy a magatartás nem volt jogszabály által tilalmazott.

A nullum crimen sine lege elve

A kontinentális jogrendszerben determináló szerepe van az anyagi jogi legalitás egyik tételének, a nullum crimen sine lege elvének, azaz hogy törvény nélkül nem létezhet bűncselekmény. Másként fogalmazva, kizárólag az a magatartás valósíthat meg deliktumot, amelyet törvény annak nyilvánít. Ezt a követelményt jeleníti meg a Btk. 1. §-ának (1) bekezdése, kimondva, hogy bárki büntetőjogi felelősségét csak olyan cselekmény miatt lehet megállapítani, amelyet törvény az elkövetése idején büntetni rendelt. A polgárok ugyanis csak akkor képesek jogkövető magatartást tanúsítani, ha cselekvőségük idején már tisztában vannak azzal, hogy mi a számukra tilalmazott.³ Abban az esetben, ha a magatartás tanúsításakor a tilalom még nem létezett, nincs mitől tartózkodni, illetve nincs mihez igazítani a cselekvőséget. A nemzetközi jog általánosan elismert szabályainak, a nemzetközi ius cogensnek viszont minden feltétel nélkül érvényesülnie kell. Ezt a követelményt megjeleníti az Alaptörvény is, amikor kimondja, hogy nem kizárt az érintett büntetőeljárás alá vonása és elítélése olyan cselekményért, amely az elkövetése idején a nemzetközi jog általánosan elismert szabályai szerint bűncselekmény volt [XXVIII. cikk (5) bekezdés]. A nemzetközi ius cogens külön transzformáció nélkül is a magyar jog részét képezi, a transzformációt ugyanis – amint az előbb utaltam rá – maga az Alaptörvény tartalmazza.⁴ Minderről részletesen szó lesz a jogforrásokkal foglalkozó fejezetben.

A nullum crimen sine lege elvének büntetőjogi következményei a következők:

- a nemzetközi ius cogens által büntetendővé nyilvánított cselekmény a belső jog rendelkezésétől függetlenül bűncselekményt valósít meg,
- kizárólag a belső jogforrási struktúra legmagasabb szintjén álló törvény tehet egy magatartást bűncselekménnyé,
- a cselekményt már a megvalósítását megelőzően bűncselekménnyé kell nyilvánítania a jogalkotónak,
- azért a magatartásért, amely a kifejtésekor nem volt büntetőjog-ellenes, büntetőjogi felelősséget megállapítani nem lehet,
- a bíró kizárólag olyan magatartás miatt (történeti tényállás) állapíthat meg büntetőjogi felelősséget, amely megegyezik a törvényben meghatározottakkal (törvényi tényállás).

Fel kell azonban hívnom a figyelmet arra, hogy a „törvény nélkül nem létezhet bűncselekmény” tételből egyértelműen következik az is, hogy a bűncselekmények meghatározásával a jogszabályok egyben meghatározzák azt is, hogy mi nem bűncselekmény. Másként fogalmazva ha az adott cselekményt törvény nem nyilvánítja büntetőjog ellenesnek, annak elkövetése büntetőjogi szankció alkalmazását sem vonhatja maga után.

A nulla poena sine lege elve

Ugyancsak központi szerepet tölt be a kontinentális jogrendszerben a nulla poena sine lege elve, azaz hogy nincs büntetés törvény nélkül, tehát a bűncselekmény megvalósítóját kizárólag a törvényben meghatározott büntetéssel lehet sújtani. A feudalizmus idején – a nullum crimen sine lege elve érvényesülésének hiányában – ugyanis nemcsak az keltett bizonytalanságot, hogy egy magatartás megalapozza-e a büntetőjogi felelősséget, hanem az is, hogy milyen joghátrány alkalmazására kerülhet sor. Hiába törvény által meghatározott és büntetőjogilag tilalmazott ugyanis egy cselekmény, ha hiányzik annak tudata, hogy a cselekmény végrehajtóját milyen büntetés fenyegeti. A büntetés előre meg nem határozottsága esetén a speciál- és a generál- prevenció sem érvényesülhet, tekintettel arra, hogy az elkövető, de a társadalom többi tagja sem tudja felmérni, hogy milyen szankcióra számíthat az újabb normasértés esetén. Nincs mihez viszonyítani, nem lehet előre látni, hogy a tilalom megszegésének mi lesz a következménye. A jogalkalmazó, azaz a bíró

szemszögéből megközelítve a problémát, a nulla poena sine lege elve létezésének és érvényesülésének hiányában a kiszabható büntetésnek nincsenek a bíró kezét megkötő határai, azaz a bírói önkénynek semmi sem szab gátat és ugyanolyan bűncselekmények elkövetésekor egymástól teljességgel eltérő büntetések kiszabására kerülhet sor.

Az elv megfogalmazásakor a büntetőjog csupán büntetéseket ismert, azonban ma már a joghátrányok köre lényegesen szélesebb. Valamennyi modern büntető törvénykönyv és így a Btk. is a büntetéseken kívül ismeri a főként javító-nevelő jellegű intézkedések rendszerét, illetve a büntetőjogi, továbbá a büntetőeljárás-jogi normák olyan jogintézményeket is tartalmaznak, amelyek joghátrányként jelentkeznek, de elsődleges céljuk a bírósági útról való elterelés.

A nulla poena sine lege elvének büntetőjogi következményei a következők:

- kizárólag a belső jogforrási struktúra legmagasabb szintjén álló törvény határozhat meg büntetést,
- kizárólag olyan büntetést lehet kiszabni, amelyet a törvény már a bűncselekmény elkövetését megelőzően hozzárendelt a konkrét deliktumhoz,
- amennyiben a cselekmény elbírálásakor hatályban levő új büntetőtörvény szerint a cselekmény enyhébben büntetendő, ezt a törvényt kell alkalmazni,
- ha a cselekmény elbírálásakor hatályban levő új büntetőtörvény szerint a cselekmény súlyosabban büntetendő, az új törvény alkalmazása tiltott,
- a bíró kizárólag olyan büntetési nemet alkalmazhat, illetve a büntetés tartamát vagy mértékét csak úgy határozhatja meg, azaz olyan büntetést szabhat ki, amit lehetővé tesz számára a törvény.

A büntetőjogi felelősségre vonás akadályai

A büntethetőségi akadályok jogrendbe iktatásának indokoltsága egyrészt abban áll, hogy a büntetőjog normarendszere nemcsak tilalmakat jelenít meg, hanem megengedő szabályokat is, illetve, hogy bizonyos körülmények bekövetkezésekor, vagy a törvényhozó által megkívánt feltételek elmaradásakor a tényállásszerű cselekményt megvalósító személy felelősségre

vonására nem kerülhet sor. Azt, hogy melyek ezek a szabályok, körülmények, illetve feltételek valamennyi modern büntető törvénykönyv igyekszik egzakt módon definiálni.

Rendszertani áttekintés

A Büntető Törvénykönyvről szóló 1978. évi IV. törvény (továbbiakban: korábbi Btk.) III. fejezete tartalmazta a büntetőjogi felelősségre vonás akadályait kapcsolatos rendelkezéseket. A fejezet a büntethetőséget kizáró, és a büntethetőséget megszüntető okokat megjelenítő címekre tagolódott. A büntethetőséget kizáró okokat a korábbi Btk. 22. §-a sorolta fel,⁵ míg a büntethetőséget megszüntető okokat a korábbi Btk. 32. §-a tartalmazta.⁶

A Btk. kodifikációs-technikai szempontból annyiban különbözik a korábbi Btk.-tól, hogy kizárólag fejezetekre tagolódik, azaz a fejezeteken belül megszűnt a „cím” szerinti felosztás. Az esetek többségében ugyanakkor a fejezetek – és ez igaz mind az Általános, mind a Különös Részre – a korábbi Btk.-ban egy-egy cím alatt szabályozott jogintézményeket tartalmazzák.

Mindezek előrebocsátása után megállapítható, hogy a Btk. három fejezetben foglalkozik a büntethetőségi akadályokkal. A Btk. IV. Fejezete a büntethetőséget kizáró vagy korlátozó okokat, a Btk. V. Fejezete a büntethetőséget megszüntető okokat, míg a Btk. VI. Fejezete a büntetőjogi felelősségre vonás egyéb akadályait szabályozza. A jogalkotó a korábbi Btk.-át jellemző koherencia zavarokat megszüntetve, dogmatikai szempontból tiszta rendszert hozott létre. Így kiemelte a büntethetőséget kizáró okok köréből a magánindítvány hiányát, de beillesztette e körbe a jogszabály engedélyét, és a büntetőjogi felelősségre vonás egyéb akadályai cím alatt helyezte el a magánindítvány és a feljelentés hiányát. Ez a felosztás minden szempontból megfelel a bűncselekmény legális fogalmi meghatározásából fakadó követelményeknek, azaz, hogy a kizáró okok körébe csak olyan körülmények tartozzanak, amelyek fennállásakor – ha a maguk teljességében léteznek – már a tényállásszerű cselekmény megvalósításakor sem jön létre bűncselekmény, mert hiányzik annak egyik fogalmi ismérve. Ezzel szemben a büntethetőséget megszüntető okok csoportjába azok a tényezők kerültek besorolásra, amelyek az elkövetés után állnak elő, és amelyek – bár a deliktum megvalósult – pusztán létükkel gátolják meg az elkövető büntethetőségét. A büntetőjogi felelősségre vonás egyéb akadályai körében pedig két olyan jogintézményt szabályoz a Btk., amelyek legfőbb sajátossága, hogy amennyiben hiányoznak, a büntetőjogi felelősségre vonásra annak ellenére nem kerülhet sor, hogy a törvényi tényállást bűnösen megvalósító elkövető cselekménye veszélyes a társadalomra.

Amint már említettem a Btk. IV. Fejezete „A büntethetőséget kizáró vagy korlátozó okok” címet viseli, és az okokat felsoroló 15. §⁷ bevezető szövegrésze különbséget tesz az elkövető büntethetősége, illetve a cselekmény büntetendősége között. A Btk. ezt a különbségtételt következetesen megjeleníti az egyes jogintézmények normaszövegében. A különbségtétel alapja, hogy a kizáró okok egy része a cselekményt megvalósító személyéhez kötött, azaz szubjektív jellegű, mint például a gyermekkor vagy a kóros elmeállapot. A kizáró okok másik része viszont a tanúsított magatartás jellemzője tehát objektív alapú, mint például a megelőző jogos védelem vagy a Btk. 23. §-ának (1) bekezdésében szabályozott végszükségi cselekmény. A büntethetőséget megakadályozó szubjektív körülmények és a büntetendőséget kizáró objektív tényezők dogmatikai hatása és jelentősége azonban eltérő, tekintettel arra, hogy a szubjektív jellegű okok fennállását kizárólag az azzal érintett személy tekintetében kell vizsgálat tárgyává tenni, és az ilyen jellegű körülmény hatása a többi elkövetőre nem terjed ki. Ezzel szemben az objektív tényezők fennforgásakor az adott cselekmény nem képezhet bűncselekményt, mely tény több elkövető esetén mindenkire kihat, vagyis vonatkozik a társtettesekre és a részesekre is.⁸ A megkülönböztetést tehát a Btk. konzekvensen alkalmazza, bár a IV. Fejezet címe éppen ezért pontatlan, a helyes cím „A büntetőjogi felelősséget kizáró vagy korlátozó okok” lett volna, és ezen kategórián belül kellett volna elhatárolni a büntetendőséget és a büntethetőséget kizáró, illetve korlátozó okokat. A teljesség kedvéért megjegyzem azt is, hogy a büntethetőséget korlátozó okoknak a korlátlan enyhítés lehetőségének biztosítása által valójában a büntetés kiszabása körében van relevanciájuk, ezért rendszertanilag helyesebb lett volna, ha a jogalkotó minderről a büntetés kiszabásáról szóló IX. Fejezetben, például a büntetés enyhítésének normáit tartalmazó 82. § szabályai között szól.

A büntethetőséget megszüntető okokat a Btk. 25. §-a⁹, míg a büntetőjogi felelősségre vonás egyéb akadályait a Btk. 30. §-a¹⁰ tartalmazza.

2.2. Kodifikációs változások

Tekintettel arra, hogy a Btk. lényegesen csupán a gyermekkorra, a jogos védelemre, és a végszükségre vonatkozó szabályokat változtatta meg, illetve, hogy – mint új kizáró okot – csak a jogszabály engedélyét iktatta be, a továbbiakban – mint megvalósult változásokról – kizárólag ezekről a jogintézményekről kívánok szólni.

Gyermekkor

A Btk. tervezete a korábbi Btk. szövegével egyező normát tartalmazott, miszerint nem büntethető, aki a büntetendő cselekmény elkövetésekor a tizennegyedik életévét nem töltötte be. A törvény tervezete azonban utóbb kiegészült azzal a szövegrésszel, hogy az emberölés, alap- és minősített eseteit, az erős felindulásban elkövetett emberölést, az életveszélyt- vagy halált okozó testi sértést megvalósító személyt büntetőjogi felelősség terheli, amennyiben a bűncselekmény elkövetésekor a tizenkettedik életévét betöltötte és az elkövetéskor rendelkezett a bűncselekmény következményeinek felismeréséhez szükséges belátással. A törvényjavaslat parlamenti vitája során a bűncselekményi kör két további deliktummal, a rablás alap és minősített eseteivel, illetve a kifosztás minősített eseteivel bővült. A miniszteri indokolásban kifejtettek szerint a tizennégy éves korhatár megállapításának indoka az, hogy a gyermekek nagyobb része ebben a korban fejezi be általános iskolai tanulmányait és ér el olyan testi és szellemi fejlettségi szintet, amelyre tekintettel büntetőjogi síkon felelősségre vonható. A gyermekek biológiai fejlődése azonban felgyorsult, ezért korábban érnek. Figyelemmel az információs forradalom hatására is, valamint arra tekintettel, hogy a tizenkettő és tizennégy év közötti gyerekek körében egyre gyakoribb az erőszak, a Btk. a büntethetőségi korhatár leszállítását tartotta szükségesnek a legsúlyosabb személy elleni bűncselekmények törvényi tényállásának megvalósításakor feltéve, hogy a tizenkettő-tizennégy év közötti életkorú személy az elkövetéskor rendelkezett a cselekményeinek felismeréséhez szükséges belátással.

Amint azt az elmúlt időszak kutatásai igazolták, a gyermekek biológiai fejlődése felgyorsult, ennek eredményeként ma már átlagosan két évvel korábban következik be a biológiai érettség, mint száz évvel ezelőtt. Erre, valamint a miniszteri indokolásban megjelenített azon okfejtésre figyelemmel, amely szerint a tizenkettő-tizennégy év közötti gyerekek körében egyre jelentősebb mértékű az agresszió, a magam részéről a szabályozást – ha nem is hibátlannak, de – elfogadhatónak tartom. Hibátlannak azért nem minősíthető a kodifikáció, mert bizonyos szituációkra nehezen megoldható helyzetet eredményezett.

A Btk. a bűncselekményeket a konkrét törvényhelyekre utalással jelöli meg, amiből az következik, hogy a felsorolás taxatív jellegű, azaz a deliktumok köre nem bővíthető. Kérdésként merül fel, hogy megállapítható-e a büntetőjogi felelőssége a tizenkettedik életévét betöltött személynek akkor, ha olyan súlyosabb deliktumot valósít meg, amely nem szerepel a felsorolásban, de ugyanakkor ez a súlyosabb bűncselekmény magában foglal egy olyan deliktumot, amely viszont része a taxációnak. Minderre eklatáns példa az emberrablás egyik súlyosabban minősülő esete, azaz ha az emberrablás szándékos emberölést is megvalósít [Btk. 190. § (4) bekezdés]. Az utóbbi bűncselekmény, mint összefoglalt törvényi

egység például akkor jön létre, ha az elkövető megfoszt valakit a személyi szabadságától annak az érdekében, hogy valamilyen követelésének érvényt szerezzen és ezen cselekmény végrehajtása során megöli az elrabolt személyt. Az emberölés tehát részét képezi ezen törvényi egységnek, és a teleologikus értelmezés¹¹ által arra a következtetésre kell jutni, hogy – a megvalósulás konkrét körülményeitől függően – a tizenkettedik életévét betöltött személyt az emberölés alap- vagy minősített esetéért – feltéve, hogy az elkövetéskor rendelkezett a bűncselekmény következményeinek felismeréséhez szükséges belátással – büntetőjogi felelősség terheli.

Természetesen helyesebb lett volna, ha a gyermekkorral kapcsolatos szabályozás teljeskörű, azaz a taxáció minden e körbe sorolni kívánt deliktumra kiterjed. Ezáltal megelőzhető lett volna a már említett problémakörön túl jelentkező számos értelmezési nehézség, így például, hogy miként kell minősíteni a tizenkettedik életévét betöltött személy szándékos emberölést létrehozó emberrabláshoz nyújtott részesi magatartását, ha a tettesi alapcselekményt felnőttkorú valósítja meg. A részes – azaz a felbujtó és a bűnsegéd – büntetőjogi felelőssége és így cselekményének a jogi minősítése – eltekintve a túllépés eseteitől – ugyanis a tettes büntetőjogi felelősségéhez és cselekményének jogi minősítéséhez igazodik. Hasonlóan nehéz helyzetbe kerül a jogalkalmazó, a kifosztás egyik esetkörével kapcsolatban, amikor a deliktum létrejöttének törvényi feltétele, hogy az elkövető az általa más bűncselekmény megvalósítása során alkalmazott erőszak, illetve az élet vagy testi épség elleni közvetlen fenyegetés hatása alatt álló személytől vegyen el jogtalan eltulajdonítás végett idegen dolgot [Btk. 366. § (1) bekezdés b) pont]. Akkor ugyanis, ha a tizenkettedik életévét betöltött, de a tizennegyedik életévét még be nem töltött személy például szexuális erőszakot (Btk. 197. §) követ el, ezért büntetőjogi felelősség nem terhelheti, azaz a gyermekkorból fakadó büntethetőséget kizáró ok létezése miatt ilyenkor bűncselekmény sem jön létre, így az elvételre úgy kerül sor, hogy a törvény által megkívánt „más bűncselekmény elkövetése” nem valósult meg. Ebben az esetben viszont az értelmezés bármely formáját alapul véve, csak egyetlen következtetésre lehet jutni, nevezetesen, hogy törvényi tényállási elem hiánya miatt a tizenkettedik életévét betöltött személy büntetőjogi felelőssége nem állapítható meg.

A törvény szövegéből egyértelműen megállapítható, hogy a beszámítási képesség kizártságára vonatkozó vélelem csak a Btk. 16. §-ában felsorolt deliktumok megvalósításakor dönthető meg, függetlenül az elkövetői alakzattól, illetve a stádiumtól, de csak akkor, ha az elkövető a bűncselekmény megvalósításakor a tizenkettedik életévét már betöltötte. E körben tehát a Btk. a tizennegyedik életévüket be nem töltött személyekkel kapcsolatos megdönthetetlen vélelmet megdönthető vélelemmé alakította, vagyis annak bizonyítása, hogy az elkövető rendelkezett a bűncselekmény következményeinek felismeréséhez

szükséges belátással, nyilvánvalóan a hatóság feladata. A Legfőbb Ügyészség iránymutatása szerint a fiatalkorú terhelt elkövetéskori büntetőjogi belátási képességének vizsgálatára az elmeállapotára vonatkozóan elvégzett igazságügyi elmeorvos szakértői vizsgálat eredményének ismeretében kerülhet sor. Amennyiben a tizenkettedik életévét betöltött, de a tizennegyedik életévét be nem töltött fiatalkorú terhelt beszámítási képessége kizárt, a belátási képesség tekintetében a további vizsgálat szükségtelen. A beszámítási képesség korlátozottsága önmagában a belátási képességet nem zárja ki, illetve annak vizsgálatát nem teszi mellőzhetővé. A tizenkettedik életévét betöltött, de a tizennegyedik életévét be nem töltött fiatalkorú terhelt beszámítási képességének és büntetőjogi belátási képességének a vizsgálatára – a megalapozott gyanú közlését követően – a szakértőt haladéktalanul ki kell rendelni, és egyesített igazságügyi elmeorvos szakértői és pszichológus szakértői véleményt kell beszerezni. A vizsgálatba – a gyermekkorra jellemző pszichés kórképek és tünetek felismeréséhez szükséges további különleges szakismeretekre figyelemmel – gyermekpszichiáter szak-konzulensként történő bevonása indokolt.

A szakértői vizsgálat elvégzéséhez soron kívül be kell szerezni és a szakértő rendelkezésére kell bocsátani a tizenkettedik életévét betöltött, de a tizennegyedik életévét be nem töltött fiatalkorú terheltől készült környezettanulmányt, pedagógiai és iskolai jellemzést, az esetleges gyermekvédelmi intézkedésekre, illetve a korábbi megbetegedésekre, a fizikai és pszichés állapotra vonatkozó orvosi iratokat és dokumentumokat.

A szakértői vélemény és a rendelkezésre álló valamennyi adat együttes körültekintő értékelésével – szükség esetén a tizenkettedik életévét betöltött, de a tizennegyedik életévét be nem töltött fiatalkorú terhelt ügyészi kihallgatását követően – lehet állást foglalni a cselekmény következményei felismeréséhez szükséges belátás meglétéről, és annak alapján – az egyéb feltételek fennállása esetén – a vádemelésről, vagy a nyomozásnak büntethetőséget kizáró okból [Btk. 15. § a) pont, 16. §] történő megszüntetéséről.¹²

A jogos védelem

A jogos védelem jogintézményét a Btk. újraszabályozza, illetve a normarendszert kibővíti. A jogalkotás folyamatában az „alap” jogos védelem törvényjavaslatának szövege [Btk. 22. § (1) bekezdés] megváltozott és álláspontom szerint ez a változás nem maradhat dogmatikai következmények nélkül.

A) Szükségesség-arányosság

A jogos védelem tekintetében már a Csemegi Kódex megalkotását követően kialakult egy olyan vita, amelyre a Btk. pontot tehetett volna. Ez a vita a szükségesség és az arányosság fogalmaival, illetve ezek egymáshoz való viszonyával kapcsolatos. A XIX. század végére két nézetrendszer alakult ki. A szerzők egy része a két fogalmat ekvivalens fogalomként használta. Így például Finkey Ferenc gondolatai szerint: „A jogos védelem határa tehát a szükségességben, a támadással való arányosságban van [...] szükségesség csak annyit jelent, hogy kisebb sértés ellen ne vegyünk igénybe nagyobb jogtárgy megsértését. A csirke-vagy fa tolvajt ne lőjük agyon a vagyon védelme végett. Ügyeljünk tehát a jogtárgyak relativitására.”¹³ Angyal Pál ezzel szemben azzal a kérdéssel kapcsolatban, hogy „vajjon kell-e ügyelni a megtámadott s a védelem során megsértett javak relativitására?”¹⁴ annak a véleményének adott hangot, amely szerint „de lege lata nem kell ügyelni a relativitásra, tehát a támadónak értékesebb java is megsérthető, mint aminőre a támadás irányul, azaz: a menekülő tolvaj akár agyon is lőhető, ha szükséges. A törvény ugyanis egy szóval sem írja elő a relativitás betartását s ha igaz is, hogy a különös részben az egyes jogokat különbözőképpen értékeli, viszont más helyütt teljesen ignorálja a javak értékének relativitását”¹⁵ Megjegyzem Angyal Pál arra is rámutatott, hogy de lege ferenda már megfontolást igényel, hogy „vajjon nem kellene-e valamiként a relativitás ismervét is bevenni a fogalmi körülírásba, mert a jogi érzület valóban azt a régi tételt hangoztatja, hogy *defensio debet esse proportionata*”¹⁶ Vámbéry Ruzstem ugyancsak arra mutatott rá, hogy „Törvényünk nem ismer arányosságot a megtámadott és a védekezés közben megsértett jogtárgy értéke közt. Megengedett a védekezés minden módja tekintet nélkül a megtámadott jogtárgy értékére.”¹⁷ Angyal Pálhoz hasonlóan azonban Vámbéry Ruzstem is megjegyezte, hogy de lege ferenda a relativitás megállapítása a vagyon ellen irányuló támadások vonatkozásában szükséges lenne.

A jogtudósok egy része igyekezett egymástól megkülönböztetni a szükségességet és az arányosságot. Így Békés Imre szerint a szükségesség azt foglalja magában, hogy általában szabad-e védekezni a támadással szemben. „Amennyiben a bíróság arra a következtetésre jut, hogy a védekezés az adott esetben szükséges volt, azt vizsgálja, hogy a védekező által választott mérték arányban állott-e a támadó cselekményével.”¹⁸ Megjegyzem Békés Imre arra is felhívta a figyelmet, hogy a korábbi Btk. az arányosság kifejezést nem használja.

A szükségesség fogalmának jelentéstartamával, illetve az arányosság szükségességének kérdéskörével kapcsolatos vita voltaképpen végigkíséri a jogos védelem jogintézményének egész történetét.

A külföldi kódexek egy része tartalmazza az arányosság fogalmát, mint például az olasz Büntető Törvénykönyv,¹⁹ illetve, az osztrák Büntető Törvénykönyv²⁰ más részük viszont az arányosság kritériumát a norma szövegben nem jeleníti meg, mint például a német Büntető Törvénykönyv.²¹

A védelmi cselekményt a Btk. hatályba lépéséig tehát az ítélkezési gyakorlat is a szükségesség és az arányosság kettősével jellemezte. A jogalkalmazói gyakorlat a két fogalmat azonban esetenként együtt kezelte és ekkor a szükségesség részének tekintette az arányosságot, máskor viszont eltérő jelentést tartalommal ruházta fel őket. Az előbbire példa a BH 1996.508. szám alatt közzétett eseti döntés, amelynek indokolása szerint a szükségesség „magába foglalja, hogy az elhárító tevékenység nem idézhet elő aránytalanul súlyosabb sérelmet, mint amelyet a jogtalan támadás okozott volna”. Ez az okfejtés számos eseti döntésben jelent meg (BH 2002.125.). Ezzel szemben nagy számban került közzétételre olyan határozat, amely szerint a kifejtett cselekmény „a jogtalan támadás elhárítása miatt szükséges volt, egyben a védekezés arányosnak is tekinthető” (BH 1996.405, 2004.92). A jogi indokolásban kifejtettek szerint először azt kell vizsgálni, hogy a jogos védelmi helyzet feltételei adottak voltak-e (szükségesség), majd igen válasz esetében azt kell elemezni, hogy a jogos védelmi helyzetben lévő az elhárítás során a támadásnak megfelelő védekezést fejtett-e ki, avagy sem (arányosság). Amennyiben erre a kérdésre is igen a válasz, a vádlottat fel kell menteni, ellenkező esetben az arányosság követelményének megsértése miatt vizsgálni kell annak okát.

A Legfelsőbb Bíróság által megalkotott 15. számú Irányelv III/4. pontjában foglaltak szerint a jogos védelmi cselekmény arányossága szempontjából a legjelentősebb az, hogy az elhárító magatartás nem idézhet elő aránytalanul nagyobb sérelmet, mint amelyet a jogtalan támadás okozott volna.

Ebben a rendszerben a szükségesség kizárólag a jogtalan támadás létét feltételezi, míg az arányosság közvetlenül vonatkoztatható a védelmi cselekményre, mégpedig az ítélkezési gyakorlat által kidolgozott azzal a kritériummal, hogy a védekezés akkor proporcionális, ha nem okoz aránytalanul súlyosabb sérelmet, mint amivel a támadás objektíve fenyegetett.

Az ítélkezési gyakorlatot kritizálva Székely János annak a véleményének adott hangot, hogy az elhárító tevékenység, csak annyiban jogos, amennyiben a konkrét támadás elhárításához szükséges. „A szükségesség kérdése tehát a mértékre vonatkozik nem pedig arra, hogy az elhárító cselekmény – mértéktől függetlenül – jogos-e, időszerű-e (jogos védelmi helyzet fennállása) vagy, hogy az általa okozott hátrány arányos-e az elhárított hátránnyal.”²²

Az elmúlt években több szerző is rámutatott arra, hogy az előbbieken összefoglalt ítélkezési gyakorlat alkotmányellenes, mert az arányosság fogalma a törvényszövegben nem szerepel, ezért azt törvényi követelménnyé tenni – akár a szükségesség részeként, akár önálló feltételként – nem lehet.²³

Nyilván ezen kritikákra figyelemmel került a Btk. törvényjavaslatának szövegébe az arányosság fogalma, azonban azt – képviselői módosítói indítványok alapján – a szövegből törölték, vagyis a Btk. törvényi tényállása sem tartalmazza az arányosság kritériumát.

A miniszteri indokolás szerint: „A jogos védelem harmadik eleme a támadó és az elhárító cselekmény közötti viszony. Az elhárító cselekmény vonatkozásában továbbra is a szükségesség követelménye vizsgálendő, a hatályos Btk.-hoz hasonlóan. Az arányosság fogalmát a hatályos Btk. sem tartalmazza, azt a bírói gyakorlat alakította ki, és az ítélkezés egységessége biztosítása érdekében a Legfelsőbb Bíróság 15. számú Irányelve adott hozzá értékelési szempontokat. Az arányosság kérdését a bíróság minden esetben egyedileg, az ügy részleteinek ismeretében vizsgálja a szükségesség törvényi fogalmának keretei között. A törvény a kialakult joggyakorlatot továbbra sem kívánja a jogszabályban megjeleníteni”. A miniszteri indokolás tehát egyrészt elismeri, hogy az arányosság fogalmát a korábbi Btk. nem tartalmazta, illetve hogy azt az ítélkezési gyakorlat tette a védekezés kritériumává, másrészt azt is rögzíti, hogy ezt a joggyakorlatot a Btk. nem kívánja megjeleníteni.

A jogalkotó tehát nem legalizálta az ítélkezési gyakorlatot, amiből arra lehet következtetni, hogy a védelmi cselekmény egyetlen kritériuma a szükségesség. Ez pedig azt jelenti, hogy nem lehet egymáshoz viszonyítani a támadó által okozott vagy előidézni kívánt sérelmet, és a védelmi cselekmény kifejtésének következtében előállt következményt. Ezért indifferens, hogy mit eredményezett a támadás, illetve a védekezés, mert csak annak lehet relevanciája, hogy az elhárító magatartás kifejtésére szükség volt-e avagy sem. Így akár egy könnyű testi sértést megvalósító személy élete is kioltható, amennyiben a sértettet többször megütő, de komolyabb sérülést nem okozó támadó lényegesen erősebb fizikumú, mint az ágyhoz kötött idős korú és megromlott egészségi állapotú védekező, aki másként, mint az elkövető lelövésével a jogsértő támadást nem tudja elhárítani. A leírt szituációban ugyanis a védelmi cselekmény szükséges volt, mert a támadást, azaz a könnyű testi sértést a védekező csak így tudta megakadályozni. Látszólag a 15. számú Irányelv III. részének helyébe lépő 4/2013. Büntető jogegységi határozat is ezzel egyező okfejtés tartalmaz. Eszerint „Ha van jogtalan támadás, akkor annak az elhárítása szükséges. Az elhárító cselekmény is tevékenység, aktív szembeszegülés a támadással. A szükségesség azt jelenti, hogy a védekezőnek a jogtalan támadás elhárításához enyhébb védekezési mód nem állt rendelkezésére, mint amelyet

alkalmazott. Ha volt más – enyhébb – mód az elhárításra, de annak megválasztásában a támadás okozta ijedtség vagy menthető felindulás a védekezőt meggátolta, akkor a cselekmény büntetendő, de a védekező nem büntethető a túllépés miatt. A védekező cselekmény jogszerűségének egyetlen kritériuma a szükségesség”. Mindezek leszögezése után a Kúria úgy foglalt állást, hogy ezért a 15. számú Irányelv III. részének 4. pontjában az arányossággal kapcsolatban kifejtettek a továbbiakban nem alkalmazhatók. Meghaladottá vált ugyanis annak vizsgálata, hogy „az elhárító magatartás nem idézett-e elő aránytalanul nagyobb sérelmet, mint amelyet a jogtalan támadás okozott volna. Ennek az elvárásnak törvényi alapja korábban is hiányzott, a hatályos szabályozás pedig tudatosan mellőzte az arányosság fogalmának megjelenítését”.²⁴ A következő mondatban, illetve bekezdésben azonban a Kúria a már idézett deklaráción túllépve valójában ismételten „visszacsempészi” az arányosság fogalmát, amikor kimondja, hogy a meg nem jelenített fogalom a szükségesség kritériumából vezethető le, s csak azon belül bír jelentőséggel, mert „Mindazonáltal a támadó és védekező cselekményének lehetséges eredményét egymáshoz viszonyítottan továbbra is vizsgálni kell, mert csak ezáltal érvényesülhet a 22. § (3) bekezdés tartalma, amely az elhárítás szükséges mértékének túllépésével továbbra is számol, s ha az ijedtségből vagy menthető felindulásból történik, úgy a büntethetőséget kizárja”.²⁵

Álláspontom szerint a védelmi cselekmény egyetlen kritériuma a szükségesség, amiből az következik, hogy nem lehet egymáshoz viszonyítani, tehát arányosítani a támadó által okozott, illetve előidézni kívánt sérelmet, és a védekezés miatt előállt következményt. A Kúria okfejtése ugyanis a védekező védelmi jogosultságát változatlanul *contra legem* korlátozza, és büntetőjogi fenyegetettséget hoz létre a jogtalan támadással érintett személy számára, akkor, amikor ugyan a cselekvőségét a szükségesség jellemezte, de a viszonyítás alapján az állapítható meg, hogy az elhárítás aránytalan volt.

Amint arra – a kizárólag a szükségesség fogalmát megjelenítő német²⁶ szabályozás alapján – Jescheck is rámutat „Az elhárító cselekmény szükségességének megítéléséhez nincs szükség a támadott, illetve az elhárítás következtében megsértett értékek közti arány vizsgálatára [...] Ennek megfelelően – adott körülmények között – szükségesnek minősülhet a pénztárcát rablás útján megszerezni akaró támadónak a megölése is, ha enyhébb elhárítási mód nem volt lehetséges [...] Az elhárító cselekménynek kell megfelelnie a szükségesség kritériumának [és nem az elhárítás következményeinek].”²⁷

Megjegyzem, az argumentum a contrario elvéből – amely azon a feltételezésen alapul, hogy a jogalkotó azonos jellegű jogintézmények szabályozásának a körében tudatosan alkalmaz eltérő rendelkezéseket – egyértelműen következik, hogy az arányosság nem fogalmi eleme a

védekezésnek. Így például a végszükség²⁸ szabályai egyértelműen megjelenítik az arányosság követelményét. A törvényszöveg értelmezése alapján tehát megállapítható, hogy a végszükség vonatkozásában a büntetlenség egyik feltétele, hogy a mentés nem okozhat nagyobb sérelmet, mint amelynek az elhárítására a veszélyből mentő személy törekedett. Másként fogalmazva a végszükség egyik alapfeltétele a fenyegető veszély és a mentéssel okozott sérelem közötti – a jogintézmény normaszövegében meghatározott – arányosság. A jogos védelem jogintézménye viszont nem jeleníti meg az arányosság fogalmát, amiből a contrario következik, hogy ezen büntetendőséget kizáró ok körében az arányosság, mint fogalmi ismérv nem vizsgálható.

A Btk. törvényjavaslata tehát legalizálni kívánta a bírói gyakorlatot. Számomra ezért is megmagyarázhatatlan, hogy miért a bírák szakmai képviselői nem értettek egyet a saját gyakorlatuk legalizálásával, azaz az arányosság normaszövegben történő megjelenítésével.

A kritikák az arányosság fogalmának törvényi megjelenítésével ugyanis nyilvánvalóan okafogyottá váltak volna, és úgy gondolom, hogy a jogalkotó nagy lehetőséget szalasztott el azáltal, hogy ezt a problémakört nem rendezte.

B) Szituációs jogos védelem

A védekezés értékelésének körében kell szólni a Btk. 22. §-a (2) bekezdésének szabályairól, amelyeket a Btk. vezetett be. Ez a rendelkezés egy megdönthetetlen vélelmet állít fel, kimondva, hogy bizonyos esetekben a jogtalan támadást úgy kell tekinteni, mintha az a védekező életének a kioltására is irányult volna.

A jogalkalmazónak tehát ilyenkor csupán a Btk.-ban meghatározott feltételek fennállását kell tisztáznia és azok létezésékor semmilyen egyéb értékelésre illetve mérlegelésre nincs lehetősége. Így, amennyiben adottak a jogalkotó által megkívánt körülmények, indifferenssé válik a konkrét szituáció két legfontosabb sajátossága, vagyis a támadás tényleges irányultsága és a védelmi cselekmény terjedelme. A jogtalan támadás ab ovo élet elleni támadássá nyilvánítása ugyanis jogszerűvé teszi az élet kioltásával járó magatartást akkor is, ha a konkrét helyzet ilyen elhárítást nem tett szükségessé. Más kérdés, hogy a jogos védelemnek a megdönthetetlen vélelemmel összekapcsolt esetei is kivétel nélkül feltételezik a jogtalan támadás létét, illetve, hogy a jogtalan támadás rendszerinti erőszakossága és az elhárítás kényszerűsége ilyenkor is előfeltétele a védekezés jogszerűségének.

A 4/2013. Büntető jogegységi határozatban kifejtettek szerint a Btk. 22. §-ának (2)

bekezdésében modellezett esetekben a törvényhozó „az erőszakos bűncselekmények elleni hatékonyabb fellépés biztosítására a jogos védelmi helyzetet kiszélesítette, és a támadás irányultságára, idejére, módjára, körülményeire tekintettel törvényi vélelmet állított fel arra, miszerint az a)-c) pontokban megkívánt feltételek mellett a támadást a védekező élete ellen irányultnak is kell tekinteni. A jogalkotó a jogellenes cselekmények sértettjeinek helyzetét figyelembe véve értékelte azt, hogy a jogtalanul megtámadottak a támadóhoz képest többszörös hátrányban vannak, mert a támadó dönti el a támadás célját, helyét, idejét, módját. A védekezőt mindez felkészületlenül éri, és ezért az esetek többségében kiszolgáltatott helyzetben van. Ellenszegülésének sikere is kétséges, sőt olykor kimenetele csupán a véletlenül, szerencsén múlik. Különösen igaz ez azokban az esetekben, amikor a jogtalan támadás éjjel, felfegyverkezve, fegyveresen vagy létszámfölényben levő támadók által történik.

A személy elleni jogsértő magatartásokkal szemben a védekezés korlátlanúsága is ebből a megfontolásból lett törvény által elismerve, olyan elkövetési mód vagy napszak mellett, ahol a jogtalan támadás elhárítása, az annak érdekében kifejthető aktív ellenszegülés eleve esélytelenebb, kockázatosabb”.²⁹

A vélelem alkalmazhatóságának követelményei a következők:

a) A jogtalan támadást személy ellen követik el

- éjjel,

- fegyveresen,

- felfegyverkezve, vagy

- csoportosan.

Elsődleges feltétel tehát, hogy léteznie kell egy a Btk. Különös Részének a tényállását részben vagy egészben kimerítő személy ellen irányuló jogsértő magatartásnak. A javak illetve a közérdek elleni büntetőjog-ellenes cselekmények ezért a vélelmet nem teszik alkalmazhatóvá. E körben nem elégséges továbbá a közvetlenül fenyegetettség, mert a támadásnak már megkezdettnek kell lennie, erre utal a „követik el” szövegrész. A Btk. tehát a jogellenes magatartás irányával kapcsolatban csak annyit követel meg, hogy az személy elleni legyen. További szűkítés hiányában ezért, még a személyiségi jogokat sértő cselekmény is megalapozza a vélelem alkalmazását. Így akár egy tetteges becsületsértés is

elhárítható a támadó megölésével, ha az ilyen magatartást például éjjel valósítják meg.

Az éjjel fogalmát a magánlaksértéssel kapcsolatban alakította ki az ítélkezési gyakorlat és ezt a jogértelmezést a jogos védelem vonatkozásában is irányadónak kell tekinteni.

A fegyveres, a felfegyverkezve valamint a csoportos elkövetés fogalmi elemeit pedig maga a Btk. határozza meg (Btk. 459.§).

Az említett elkövetési idő alatti, vagy az elkövetési módok megvalósításával kifejtett jogtalan személy elleni támadást, tehát – tekintet nélkül arra, hogy az ténylegesen milyen sérelemmel fenyegetett – ipso iure úgy kell értékelnie a jogalkalmazónak, hogy az a megtámadott élete ellen irányult, tehát a védekező kiolthatja a támadó életét a védelmi cselekménnyel.

b) A lakásba történő jogtalan behatolást

- éjjel,

- fegyveresen,

- felfegyverkezve, vagy

- csoportosan

valósítják meg.

A védelem ezen esetében arra van szükség, hogy valaki jogtalanul belépjen másnak a lakásába.

A lakás fogalmának értelmezésével kapcsolatban ugyancsak utalni kívánok a magánlaksértés törvényi tényállásának körében kialakított ítélkezési gyakorlatra.

A lakásba hatolás akkor jogtalan, ha az a lakással rendelkezni jogosult beleegyezése nélkül történt. A behatolás kizárólag aktív magatartással valósulhat meg. Nem alapozza meg a Btk. 22. §-ának (2) bekezdése szerinti jogos védelmi helyzetet, amennyiben a lakásba jogszerűen bejutó személy utóbb a lakást felszólítás ellenére sem kívánja elhagyni, vagyis az ilyen cselekvőség nem tekinthető az élet kioltására irányuló magatartásnak.

c) A lakáshoz tartozó bekerített helyre jogtalanul, fegyveresen hatolnak be.

Ez esetben a bekerített hely tekintetében szintén a magánlaksértés törvényi tényállásával kapcsolatban kialakított jogértelmezést kell irányadónak tekinteni.

Megjegyzem, hogy a Btk. 22. §-a (2) bekezdésének b), és c) pontja valójában a magánlaksértés egyik esetkörét minősítette élet kioltására irányuló jogellenes tevékenységnek, és így a törvény lehetővé teszi a magánlaksértő életének kioltását.

Ezen törvényi rendelkezésekkel kapcsolatban több szerző, így például Tóth Mihály komoly aggodalmának adott hangot. Okfejtése szerint a törvény veszélyes módon kiterjesztette, sőt szinte partalanná tette a feljogosított személy cselekvési lehetőségeit, azáltal, hogy objektivizálta az azokat megalapozó körülményeket. Így a jogalkotó diszfunkcionális következmények lehetőségét teremtette meg, ott ahol korábban a bíróságok például a fegyveres vagy csoportos behatolók esetében tehát (funkcionálisan) a védekezés legvégsőbb határait eddig is elismerték. Csakhogy az a vizsgálat, amelyet eddig a bíróság a körülmények alapos, gondos mérlegelése, az egyedi sajátosságok szakértő szemmel történő elemzése alapján végzett, a törvény szerint szükségtelenné válik. Elég bizonyos objektív körülmények igazolhatósága és ekkor az élet kioltására is lehetőség nyílik. Tóth Mihály a lehetséges esetekre is hoz példát, így amikor a barack tolvaj a kerítésen átmászva az ágak lehúzása céljából magával visz egy botot, vagy amikor éjszaka az útja lerövidítése céljából a puskáját magánál tartó vadász átbújik a kerítésen.³⁰

Tóth Mihály írása akkor született, amikor a Btk.-t még nem fogadták el, és arra a következtetésre jutott, hogy a körülmények egyedi individuális mérlegelésétől nem lenne szabad megfosztani a jogalkalmazót.

A Btk. elfogadásával azonban a jogalkalmazó értékelési lehetőségének beszűkítése – amint arra utaltam – megtörtént.

Álláspontom szerint a jogos védelem új szabályainak kialakításakor a hangsúlyt valóban arra kellett helyezni, hogy a támadás minden kockázatát a jogtalanul eljáró viselje, és hogy ne a megtámadott kötelessége legyen, hogy patikamérlegen méricskélje a cselekvési lehetőségeinek határait. Amikor ugyanis a jogtalan támadást személy ellen valósítják meg, vagy amikor a lakásba jogtalanul hatolnak be és mindezt éjjel vagy fegyveresen, vagy felfegyverkezve, illetve csoportosan teszik, az elkövetési módok, valamint az elkövetési idő olyan tény, ami a támadás súlyosságát jelentős mértékben alátámasztja.

Azt is szeretném megjegyezni, hogy a törvényjavaslatban még szereplő arányosság fogalmának kiiktatásával valójában a szabályozás inkoherenssé vált, mert amennyiben a

szükségesség fogalmát az általam javasolt értelemben alkalmazzuk a vélelemmel érintett körökben, az élet kioltása sem büntetőjog-ellenes, amennyiben a jogtalan támadás elhárításához szükség volt ilyen jellegű védekezésre.

A végszükség

A végszükség tekintetében a legjelentősebb változás, hogy míg a korábbi Btk. szerint a jogellenesség akkor kizárt, ha a cselekmény kisebb sérelmet okoz, mint amelynek elhárítására a végszükségben cselekvő törekedett, a Btk. ezzel szemben jogszerűnek tekinti a veszélyből mentést akkor is, ha a veszélyt azonos sérelem okozásával hárítják el. Az elhárító cselekmény tehát kizárólag akkor veszíti el jogigazoló voltát, ha a cselekmény nagyobb sérelmet okoz.

A proporcionalitás – a Csemegi Kódex kivételével – valamennyi magyar büntető törvénykönyvben megfogalmazást nyert és a jogirodalom is elismeri a szükségességét. Az arányosság kérdéskörével kapcsolatban Gerőcz Kálmán arra mutatott rá, hogy „Kétségtelen ugyan, hogy a jog nem tartozik saját érvényre juttatása elől elzárkózni, de viszont a szemben álló jog is kíván a maga számára tiszteletet, mely nagyobb lesz, ha a kettő között fennálló arány nem egyenlő. Tehát ez is indokolja a végszükségi cselekménynél a proporcionalitás korlátját”.³¹

Gerőcz Kálmán annak a véleményének is hangot adott, amely szerint „Hogy ez az arány miképp állapítandó meg arra nézve a törvény csak legfeljebb irányítást adhat a bírónak, de határozott szabályt nem.”³² A Csemegi Kódex – amint említettem – az arányosság ismervét nem tartalmazta, de ez – tekintettel a törvény szövegének azon kitételére, amely szerint az élet közvetlen veszélyből való mentése lesz csak jogszerű – a jogalkalmazói gyakorlatban problémát nem okozott, és az életveszélyből más életének feláldozásával történő menekülést egyértelműen lehetségesnek tartották. A korábbi Btk. megalkotásának eredményeként jutott el a magyar szabályozás addig a megoldásig, hogy az elhárító cselekmény jogigazoló voltának elengedhetetlen feltétele a kisebb sérelem előidézése.

Az arányosság követelménye általában törvényi feltételként szerepel egyes európai³³ büntető törvénykönyvekben, de arra is van példa, hogy a veszélyhelyzetet nyilvánvalóan aránytalanul elhárító cselekvőség – a jogalkalmazói gyakorlat szerint – nem tartozik a végszükség körébe.

Ezen problémán belül is kiemelkedő súllyal bírnak az úgynevezett veszélyközösségek esetei. Veszélyközösség akkor jön létre, ha több személy az életüket közvetlenül fenyegető olyan

helyzetbe kerül, amelynek két lehetséges megoldása van. Az egyik, hogy az érintettek teret engednek a megkezdődött folyamat természetes lefolyásának, aminek következtében valamennyien életüket veszítik, a másik, hogy egy vagy több személy feláldozása által mindenki más életben marad. A leírtakra eklatáns példa az az eset, amikor két hegymászó kötéllel van összekapcsolva, és az egyikük lezuhan, azonban a kötélet a levegőben tartja, de a körülmények miatt szükségszerű, hogy a másik hegymászt is magával rántsa. Kérdésként az vetődik fel, hogy miként alakul annak a büntetőjogi felelőssége, aki a kötelet azért vágja el, hogy ne együtt zuhanjanak le a szakadékba, mely zuhanás mindkettőjük biztos halálát okozná.

Teret engedhet-e a jog az életek közötti választás lehetőségének, mert amennyiben a kötélet átvágására nem kerül sor, mindkét személy szükségszerűen az életét veszíti, míg az emberölés elkövetési magatartásának megvalósításával egyikük megmenekül. Sérül-e a jogrend azáltal, hogy a veszélyközösségbe került, de választási lehetőséggel bíró személy az életet és nem a biztos halált választja.

A korábbi Btk. szabályozása szerint a végszükség esetében az arányosság, így a kizáró ok megállapíthatóságának az volt a feltétele, hogy a cselekmény kisebb sérelmet okozzon, mint amelynek az elhárítására törekedtek.

A felhozott példában a saját életét mentő személy más életét kioltva menekül a veszélyhelyzetből, tehát az ilyen jellegű cselekvőség – a korábbi Btk. alapján – a túllépés keretei között volt értékelhető és mivel akkora sérelmet okozott a menekülő, mint aminek az elhárítására törekedett, a büntetőjogi felelősség alól csak akkor mentesülhetett, ha ijedtségből vagy menthető felindulásból képtelen volt felismerni a sérelem nagyságát. A leírt példa alapján azonban mindenképpen azt kell megállapítani, hogy ezen törvényhely – azaz a korábbi Btk. 30. §-a (2) bekezdésének – alkalmazhatósága fogalmilag kizárt, hiszen a kötélet átvágására, tehát az emberölés elkövetési magatartásának a kifejtésére pontosan azért kerül sor, mert az elkövető a haláltól akar menekülni, vagyis tökéletesen tisztában van azzal, hogy a cselekménye ugyanolyan sérelmet okoz, mint amelynek az elhárítására törekedett.

A korszak jogirodalmából olyan okfejtés is ismert, amely szerint „Abban a kérdésben, hogy az okozott sérelem vagy a fenyegető sérelem-e a kisebb (nagyobb vagy azzal azonos) elsősorban az anyagi javak, a vagyoni értékek egybevetése adja a megoldást. Aligha vonatkoztatható a mennyiségi viszonyítás az emberi életre: aki a veszélyből saját életét úgy menti, hogy a másik elől elzárja a menekülési utat (ő száll be a mentőcsónakba s a másik már nem fér be, ő mászik ki elsőként az égő tízedik emeleti lakásból s a többiek már eléri a tűz) megítélésünk szerint sikerrel hivatkozhat a végszükségre. Az emberi élet ugyanis

rangsorba nem állítható s mindenkinek aránytalanul a saját élete a legfontosabb.”³⁴

A feltett kérdésekre a választ Bodnár M. László szubjektív sajátosságra hivatkozva próbálta megadni. A korábbi Btk. elemzése alapján arra a következtetésre jutott, hogy a törvény az életnek más élete árán megvalósuló mentésének jogszerűségét nem ismeri el. „Más kérdés ugyanakkor [...] hogy az a tény, amely szerint hatályos törvényünk rendes körülmények között nem ad lehetőséget az életveszélyből más életének a feláldozása árán történő menekülés büntetlenül maradására, érdemben nem helyes, egyszerűen azért, mert ellenkezik az emberi természettel. Ez az ellentmondás azonban csak az elvárhatóság kritériumának törvénybe iktatásával, tehát jogalkotói úton küszöbölhető ki.”³⁵

A jogalkotó ezt meg is tette a Btk. kodifikációja során, amikor a végszükség szabályait oly módon változtatta meg, hogy a veszélyből mentő cselekmény azonos sérelmet is előidézhet.³⁶

A Btk. tehát a veszélyközösség esetére a büntetendőséget kizárja. Megjegyzést igényel azonban, hogy számos jogtudós szerint azokban az esetekben, amikor az egyik ember élete egy másik ember életével egyidejűleg kerül veszélyhelyzetbe, a jó erkölcsbe ütközik az emberi életek számtani feladványként való értékelése. Így Welzel annak az álláspontjának ad hangot, hogy egy olyan jogi gondolkodás, amely számára a jogi értékek nemcsak hasznossági értékek, hanem a jog megalapozásában a kultúrkör erkölcsi alapjára épít, egy ilyen szemléletmóddal nem elégedhet meg. Ellentmond ugyanis a keresztény erkölcsi tanoknak, ha a dolgok megóvásáért szolgáló kisebb rossz elvét, akkor alkalmazzuk, amikor emberéletek forognak kockán. Roxin véleménye szerint mindenképpen az élet önkényes megrövidítésének kell tekinteni a halál szükségszerű bekövetkezésével járó veszélyhelyzetben lévő személy életének elvételét is. Álláspontja szerint, ha a menthetetlen személy megölését a jog megengedi, akkor fel kell adni azt a tételt, amely szerint a rövid időn belül halált eredményező gyógyíthatatlan beteg élete is a jog védelme alatt áll. Amennyiben pedig egy veszélyközösségben az élet elvétele nem minősül jogellenesnek, nem adható magyarázat arra a kérdésre, hogy miért tekintjük emberölésnek annak cselekvőségét, aki egy gyógyíthatatlan betegségben szenvedő személyt azért öl meg, hogy szerveinek átültetésével más emberek életét megmentse. Ebből a szempontból pedig annak sincs relevanciája, hogy a passzív alany esetleg csak percekig, órákig élt volna, mert a halál szükségszerűségének kitétele valójában egy olyan gondolati konstrukció, amely feltételezésen alapul, mert a valóságban sosem tudható előre, hogy a jövőben pontosan mi fog történni.³⁷

Roxin ezért az élet kioltásának körében elveti a jogellenességet kizáró végszükség

alkalmazhatóságának lehetőségét. Welzel és Roxin okfejtése egyaránt a jogalkotó számára kíván iránymutatást adni. Welzel azonban etikai alapon, a keresztény erkölcsi tanokra hivatkozva utasítja el a végszükség alkalmazhatóságának kiterjesztését az emberi élet elvétele árán történő életmentés esetére, Roxin pedig jogösszehasonlítást végezve jut ugyanerre a konklúzióra.

Kétségtelen tény, hogy a Roxin által felhozott példa alapján valóban nehéz megválaszolni azt a kérdést, hogy amennyiben a menthetetlen személy megölését megengedi a törvény, miért védi a jog a gyógyíthatatlan betegségben szenvedő személy életét, amennyiben a passzív alanyt azért ölik meg, hogy szerveinek átültetésével más emberek élete megmenthető legyen.

Megítélésem szerint valójában egyetlen síkon tehető különbség a felhozott esetek között. Nevezetesen annyiban, hogy a végszükség körében a veszély, mint törvényi tényállási elem objektív és abszolút jellegű fogalmi ismérv, ugyanakkor közvetlen is, azaz térben és időben behatárolt, személyre koncentrált, ami által a sérelem bekövetkezése azonnalra várható. Ezzel szemben a gyógyíthatatlanság szubjektív, illetve – meglehetősen gyakran – relatív jellegű. Mindenképpen determináló különbség azonban, hogy a halál bekövetkezésének időpontja még a haláltusáját vívó személy esetében is bizonytalan. Bár Roxin ennek nem tulajdonít jelentőséget, mégis a jogalkotónak ezt, valamint az említett különbségeket kellett alapul vennie akkor, amikor döntött az arányosság terjedelmi körének jogszabályi kijelölésekor.

Mindezekre figyelemmel – véleményem szerint – a jogalkotó helyes döntést hozott, mert az önfeláldozást a jog senkitől sem várhatja el, annak hiányát pedig nem büntetheti.

A jogszabály engedélye

A Btk. a bírói gyakorlat által kialakított jogellenességet kizáró okok közül a jogszabály engedélyét iktatta be. Az engedély szerepeltetését a felelősséget kizáró okok körében már korábban is számos szerző tartotta szükségesnek. Így Wiener A. Imre szerint megengedett cselekménynek kell minősíteni azt a magatartást, amelyet jogszabály, avagy a bíróság által felelősséget kizáró körülményként elismert társadalmi szokás vagy szakmai gyakorlat megenged. ³⁸ Ezt azonban feleslegesnek tartom, mert a jogrend egységének elvéből fakadóan evidencia, hogy nem büntetőjog-ellenes az a cselekmény, amelyet jogszabály megenged, hiszen bármely jogszabály által előírt vagy megengedett cselekmény büntetőjogilag sem lehet törvénytörés.

Kodifikációs hiányosságok

Régebb óta vita tárgya a jogirodalomban, hogy a bírói gyakorlat által kialakított büntetendőséget kizáró okokat indokolt-e a Btk.-ban szabályozni. A törvényhozó valójában köztes megoldást választott, hiszen a jogszabály engedélyét törvénybe iktatta, míg a többi bíró alkotta kizáró okot nem legalizálta.

A jogirodalomban és a jogalkalmazásban egyaránt elfogadott tétel, hogy a bírói gyakorlatban kialakult és a Btk.-ban nem szereplő kizáró okok a jogállami elvárásoknak megfelelnek, mert nem sértik a nullum crimen sine lege követelményét, hiszen nem bővítik, hanem ellenkezőleg, a büntetőjogi felelősség körét szűkítik.

A Btk.-ban nem szabályozott, de a jogirodalom által elismert, és a jogalkalmazói gyakorlat által értékesített kizáró okok:

- a sértett beleegyezése,
- a fegyelmezési jog gyakorlása,
- a megengedett kockázatvállalás.

Figyelemmel arra, hogy a nullum crimen sine lege elve csak azt teszi elengedhetetlenné, hogy a büntetőjogi felelősség megállapításának pozitív feltételeit szabályozza a törvény, és mert a bíró alkotta kizáró okok in melius jelentkeznek, kodifikációs kényszer nem állt fenn. Ugyanakkor álláspontom szerint a sértett beleegyezését indokolt lett volna a büntetendőséget kizáró okok körében megjeleníteni, és jogigazoló voltának feltételeit a Btk.-ban egzakt módon meghatározni. Ezen kizáró ok ugyanis rendkívül összetett jellegű és egyes elemei tekintetében egymásnak ellentmondó nézetek fogalmazódtak meg. Így például az akarati-teória hívei szerint a sértetti nyilatkozat joghatályossága szempontjából kizárólag a sértett tudatállapotának van jelentősége, azaz nincs szükség arra, hogy a beleegyezésre vonatkozó sértetti akarat a külvilágban megjelenjen, illetve, hogy arról a tényállást megvalósító személy tudomással bírjon. Ezzel szemben az úgynevezett nyilatkozati-tan híveinek okfejtése szerint a büntetendőség kizárásához az szükséges, hogy a beleegyezés „megjelenjen” illetve, hogy arról az elkövető tudomással bírjon. Ugyanígy vitatott, hogy amennyiben a büntetőjogon kívüli normák kötelező alakszerűséget követelnek meg a beleegyezésnek meg kell-e felelnie ezen követelményeknek, illetve, hogy milyen értékelést kaphat a formai hiányosságokkal terhelt sértetti nyilatkozat.

Úgy gondolom, hogy már ezek a problémák is azt indokolják, hogy a sértetti beleegyezést a Btk. szabályozza, figyelemmel arra is, hogy a sértetti beleegyezés jogintézményének legalizálása egyértelműen a jogbiztonság követelményét erősítené.

Zárszó

Álláspontom szerint a Btk. új szabályai dogmatikailag tisztább rendszert hoztak létre. Az olykor jogosan megfogalmazható kritikák ellenére úgy gondolom, hogy azok megfelelően szolgálják a társadalom védelmét, illetve az egységes jogalkalmazói gyakorlat kialakulását.

1 1. § (1) „Az elkövető büntetőjogi felelősségét csak olyan cselekmény miatt lehet megállapítani, amelyet – a nemzetközi jog általánosan elismert szabályai alapján büntetendő cselekmények kivételével – törvény az elkövetés idején büntetni rendelt.

(2) Bűncselekmény elkövetése miatt nem lehet olyan büntetést kiszabni vagy intézkedést alkalmazni, amelyről törvény az elkövetés – vagy a 2. § (2) bekezdés alkalmazása esetén az elbírálás – idején nem rendelkezett.”

2 A hatalommegosztás és a hatalom elválasztásának különbözőségéről az egyes kormányformák esetében, illetőleg a „további” hatalmi ágakról a szakirodalomban ld. *Cservák Csaba: The Theory of the Distribution of Powers and its Practical Implementation, in Particular with Regard to the United States, Journal on European History of Law 2016/2., 114-122.*

3 Továbbá ellenkező esetben joggal vetődhetne fel egyes rendszerekben a személyre szabott, politikai jogalkotás veszélye. A büntetőjogi felelősség átpolitizáltságáról ld. *Domokos Andrea-Cservák Csaba: A büntetőjogi és politikai felelősség keveredése, avagy a büntetőjogi felelősség diszfunkcionális alkotmányjogi felülbírálat. Jogelméleti szemle, 2017/1. sz*

4 A jogértelmezés módszereiről ld. *Cservák Csaba: Jog és nyelv kapcsolata, különös tekintettel a bírói jogértelmezésre. Glossa Iuridica. 2014/2. szám, 31-54.*

5 22. § „A büntethetőséget kizárja:

a) a gyermekkor,

b) a kóros elmeállapot,

- c) a kényszer és a fenyegetés,
- d) a tévedés,
- e) a jogos védelem,
- f) a végszükség,
- g) a magánindítvány hiánya,
- h) a törvényben meghatározott egyéb ok.

6 32. § „A büntethetőséget megszünteti:

- a) az elkövető halála,
- b) az elévülés,
- c) a kegyelem,
- d) a tevékeny megbánás,
- e) a törvényben meghatározott egyéb ok.

7 15. § „Az elkövető büntethetőségét, illetve a cselekmény büntetendőségét kizárja vagy korlátozza:

- a) a gyermekkor,
- b) a kóros elmeállapot,
- c) a kényszer és a fenyegetés,
- d) a tévedés,
- e) a jogos védelem,
- f) a végszükség,

g) a jogszabály engedélye,

h) a törvényben meghatározott egyéb ok.”

8 Részletesen foglalkozik ezzel a kérdéskörrel *Wiener A. Imre: Büntetendőség- Büntethetőség (Felelősségtan) című tanulmányában. In: Büntetendőség Büntethetőség Büntetőjogi tanulmányok Budapest, MTA Állam és Jogtudományi Intézet 2000. 200-201.*

9 25. § „A büntethetőséget megszünteti:

a) az elkövető halála,

b) az elévülés,

c) a kegyelem,

d) a tevékeny megbánás,

e) a törvényben meghatározott egyéb ok”.

10 „A büntetőjogi felelősségre vonást akadályozza:

a) a magánindítvány,

b) a feljelentés

hiánya”.

11 Ld. ehhez *Cservák Csaba: A jogértelmezés – és az alkotmányértelmezés egyes módszerei, FORUM: ACTA JURIDICA ET POLITICA, 2017/2. sz., 56-59.*

12 5/2013. (VII. 31.) LÜh. körlevél. Megjelent: *Ügyészségi Közlöny 2013/7.*

13 *Finkey Ferenc: A magyar büntetőjog tankönyve, negyedik átdolgozott kiadás, Budapest, Grill Károly Könyvkiadóvállalata 1914.211-212*

14 *Angyal Pál: A magyar büntetőjog tankönyve. A büntetőjogi előadások átdolgozott és rövidített második kiadása. Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Kiadó, 1909.436*

15 *Angyal*: i.m. 436.

16 *Angyal*: i.m. 437.

17 *Vánbéry Rusztem*: Büntetőjog. Budapest, Grill Károly Könyvkiadóvállalata 1913.227-228.

18 *Békés Imre-Földvári József-Gáspár Gyula-Tokaji Géza*: Magyar büntetőjog. Általános rész. Budapest, BM Könyvkiadó 1980.177.

19 52.§ „Nem büntethető, aki a cselekményét olyan kényszerhelyzetben követte el, amely amiatt keletkezett, hogy szükségessé vált a saját vagy mások jogait megvédeni a jogellenes támadás közvetlen veszélyivel szemben feltéve, hogy a védekezés arányban áll a bekövetkezendő sérelemmel.” (olasz Btk.)

20 3.§ (1) „Nem cselekszik jogellenesen, aki olyan módon védekezik ami a saját vagy más élete, egészsége, testi épsége, szabadsága, vagy a vagyoni javai ellen irányuló, fenn álló, illetve közvetlenül fenyegető jogtalan támadás elhárításához szükséges. A védekezés azonban nem jogszerű, amennyiben nyilvánvaló, hogy a megtámadottat csekély hátrány fenyegeti és a védekezés, – a támadás elhárításához szükséges beavatkozás súlyossága miatt – különösen aránytalan”. (osztrák Btk.)

21 32.§ (2) „Jogos védelemnek tekintendő az olyan védekezés, amely szükséges a saját, vagy másokat közvetlenül fenyegető jogtalan támadás elhárításához”. (német Btk.)

22 *Székely János*: A jogos védelem Budapest, Igazságügyi Minisztérium, 1983. 213.

23 *Belovics Ervin*: A büntetendőséget kizáró okok Budapest, HVG ORAC, 2009.123., *Gellér Balázs József*: A magyar büntetőjog tankönyve I. Általános tanok Budapest, Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, 2008. 172.,

24 4/2013. Büntető jogegységi határozat I.1. pont

25 4/2013. Büntető jogegységi határozat I.1. pont

26 A magyar és német gyakorlat összevetése különösen fontos lehet a német mintájú, büntetőügyekben is egyre inkább alkalmazott valódi alkotmányjogi panasz hazai bevezetése miatt. Ld. *Arató Balázs*: Alkotmányjogi panasz a német jogrendben, különös tekintettel a befogadhatóság kérdésére, In. (szerk.) *Cservák Csaba*: A be nem fogadott alkotmányjogi

panaszok, AB-Kúria Kutatás, 1-10..

27 *Hans-Heinrich Jescheck – Thomas Weigend: Lehrbuch des Strafrechts (Allgemeiner Teil)*, Berlin, Duncker & Humboldt, 1996. 343.

28 23. § (1) „Nem büntetendő annak a cselekménye, aki saját, illetve más személyét vagy javait közvetlen és másként el nem hárítható veszélyből menti, vagy a közérdek védelme érdekében így jár el, feltéve, hogy a cselekmény nem okoz nagyobb sérelmet, mint amelynek elhárítására törekedett”.

29 4/2013. Büntető jogegységi határozat I/2.

30 *Tóth Mihály: Néhány szempont a jogos védelem körében zajló vitához. Büntetőjogi Szemle. 2012/1 sz.26-32.*

31 *Gerőcz Kálmán: A büntetőjogi végszükség. Sátoraljaújhely, Zemplén Nyomda, 1914. 253.*

32 *Gerőcz Kálmán: i.m. 253.*

33 *Vö. Domokos Andrea: Az Európai Unió csatlakozás tapasztalatai a büntetőjog területén, Kapa Mátyás (szerk.) Jog és állam 8., Károli Gáspár Református Egyetem Állam-és Jogtudományi Kar Budapest, 2006.*

34 *Békés Imre: A büntetőjogi felelősségre vonás akadályai. In: A Büntető Törvénykönyv magyarázata. Első kötet. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1986. 96.*

35 *Bodnár M. László: A végszükség a büntetőjogban. Szeged, JATE 1981. 37.*

36 „23. § (1) Nem büntetendő annak a cselekménye, aki saját, illetve más személyét vagy javait közvetlen és másként el nem hárítható veszélyből menti vagy a közérdek védelme érdekében így jár el, feltéve, hogy a cselekmény nem okoz nagyobb sérelmet, mint amelynek elhárítására törekedett.

(2) Nem büntethető, aki azért okoz nagyobb sérelmet, mint amelynek elhárítására törekedett, mert ijedségből vagy menthető felindulásból nem ismeri fel a sérelem nagyságát.

(3) Nem állapítható meg végszükség annak javára, akinek a veszély előidézése felróható

vagy akinek a veszély vállalása foglalkozásánál fogva kötelessége”.

37 *Roxin*: Höchstrichterliche Rechtsprechung zum Allgemeinen Teil des Strafrechts, München Beck, 1998. 168-169.

38 *Wiener A. Imre*: A Btk. általános része de lege ferenda. Budapest, MTA Jogtudományi Intézet. 2003. 109.